

klady užití stoupavé a klesavé intonace koherentně s metaforou NEZNÁMÉ JE NAHOŘE, ZNÁMÉ JE DOLE.

Mimochodem i doplňovací otázky mají v angličtině klesavou intonaci, například „Who did John see yesterday?“ [Koho včera viděl Jenda?] Důvodem, proč je tomu tak, je podle našeho odhadu okolnost, že větší část obsahu doplňovací otázky je známá a že jen jeden malý úsek informace se považuje za neznámý. Například věta „Who did John see yesterday?“ [Koho včera viděl Jenda?] předpokládá, že Jenda někoho včera viděl. Jak se dá očekávat, tónové jazyky obecně vůbec nevyužívají intonace k vyznačení a obvykle používají tázacích částic. Celkem vzato tam, kde intonace signalizuje rozdíl mezi otázkami a tvrzeními, stoupavá intonace souvisí s neznámým (zjišťovacími otázkami) a klesavá intonace se známým (tvrzeními).

Takové a podobné příklady ukazují, že pravidelnosti jazykové formy není možno vysvětlit čistě na základě formy. Mnoho takových pravidelností je smysluplných jediné tehdy, pokud na ně pohlížíme z hlediska aplikace pojmových metafor na naše prostorové konceptualizace jazykové formy. Jinými slovy, syntax není na významu nezávislá, zejména není nezávislá na metaforických aspektech významu. „Logika“ jazyka je založena na koherenci mezi prostotvorně konceptualizovanou formou jazyka a pojmovým systémem, zejména pak jeho metaforickými aspekty.

21. NOVÝ VÝZNAM¹⁾

⇒ Metafory, o nichž jsme hovořili doposud, jsou metaforami *konvenčními*, tj. metaforami, které strukturují obyčejný pojmový systém naší kultury odrážející se v našem běžném každodenním jazyce. Nyní bychom se rádi podívali na metafory, které jsou vně našeho konvenčního pojmového systému, na metafory, které jsou *imaginativní a tvůrčí*. Takové metafory jsou schopny dát nám nové chápání vlastní zkušenosti. Mohou tedy dát nový význam naší minulosti, naší každodenní činnosti i tomu, co známe a čemu věříme.]

Abychom si uvědomili, jak je to možné, zamysleme se nad novou metaforou LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE. Je to metafora, kterou osobně považujeme za zvláště působivou, za metaforu s velkým vhladem a metaforu velice případnou, bereme-li v úvahu zkušenosti nás lidí jakožto příslušníků naší generace a naší kultury. Důvodem je okolnost, že činí naše zkušenosti s láskou koherentními — dává jim smysl. Rádi bychom naznačili, že nové metafory činí naše zkušenosti smysluplnými stejným způsobem, jak to činí metafory konvenční: poskytují koherentní strukturu, některé věci zvýrazňují a jiné zatlačují do pozadí.

1) V této kapitole jsou analyzovány některé příklady, které jsou specifické pro angličtinu a nemají v českém jazyce zřejmé analogie. Proto je uvádíme v originále a připojujeme jen doslovný, popř. volný překlad. (Pozn. překl.)

Nové metafory stejně jako metafory konvenční mají své důsledky, jež z nich vyplývají, a v nich opět mohou být zahrnuty jiné metafory i doslovná tvrzení. Například důsledky metafory LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE pramení z naší víry a z našich zkušeností týkajících se toho, co činí nějakou věc uměleckým dílem vzniklým na základě spolupráce. Z našich osobních názorů na umělecké dílo vyplývají pro tuto metafору přinejmenším tyto důsledky:

- Láska je dílo.
- Láska je aktivní.
- Láska vyžaduje spolupráci.
- Láska vyžaduje obětavost.
- Láska vyžaduje kompromis.
- Láska vyžaduje kázeň.
- Láska znamená vzájemnou odpovědnost.
- Láska vyžaduje trpělivost.
- Láska vyžaduje sdílení hodnot a cílů.
- Láska si žádá sebeobětování.
- Láska zpravidla přináší frustraci.
- Láska vyžaduje instinktivní komunikaci.
- Láska je estetická zkušenost.
- Láska je ceněná v první řadě kvůli sobě samé.
- Láska vyžaduje tvořivost.
- Láska vyžaduje sdílenou estetiku.
- Lásky nelze dosáhnout podle nějakého receptu.
- Láska je v každém případě jedinečná.
- Láska je vyjádřením toho, kdo vlastně jsme.
- Láska vytváří skutečnost.
- Láska odráží způsob, jak vidíme svět.
- Láska vyžaduje velikou čestnost.
- Láska může být přechodná nebo trvalá.
- Láska vyžaduje hmotné zajištění.
- Láska poskytuje sdílené estetické uspokojení z našeho společného úsilí.

Některé z těchto důsledků jsou metaforické (např. „Láska je estetická zkušenost“); jiné nejsou (např. „Láska znamená vzájemnou odpovědnost“). Každý z těchto důsledků může zase sám mít další důsledky. Výsledkem je velká a koherentní síť vyvozených důsledků, které mohou jako celek být nebo nebýt v souladu s naší zkušeností lásky. Po-

kud tato síť s ní v souladu je, zkušenosti jakožto případy metafory tvoří jistý koherentní celek. U takové metafory pak pocítujeme jakýsi druh ohlasu, který probíhá celou touto sítí důsledků a probouzí v nás vzpomínky na naše minulé zkušenosti s láskou, spojuje nás s nimi a slouží jako možný průvodce ve zkušenostech budoucích.

Upřesněme si poněkud, jak chápat význam „ohlasů“ v souvislosti s metaforou LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE.

Metafora předně zvýrazňuje jisté rysy a zároveň jiné zatlačuje do pozadí. Například aktivní stránka lásky se dostává do popředí s pomocí pojmu DÍLO, a to jak v DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE, tak v UMĚLECKÉ DÍLO. To pak vyžaduje zamaskování jistých aspektů lásky, které jsou považovány za pasivní. Citové aspekty lásky nejsou v našem konvenčním pojmovém systému fakticky téměř nikdy chápány jako něco, co je pod aktivní kontrolou milujícího člověka. I v metafoře LÁSKA JE CESTOVÁNÍ se vztah nazírá jako vozidlo, které není pod aktivní kontrolou milenecké dvojice, protože může být *off the track* [mimo vyježděné koleje] nebo *on the rocks* [dosl. na skalách, tj. na dně, ve slepé uličce] nebo *not going anywhere* [dosl. nejt/nejet nikam, tj. dostat se na cestu, která nikam nevede]. U metafory LÁSKA JE ŠÍLENSTVÍ („I am crazy about her“ [jsem do ní blázen], „She's driving me wild“ [přivádí mne k šílenství]) jde o naprostou ztrátu kontroly. U metafory LÁSKA JE ZDRAVÍ, kde je vztah patientem („It's a healthy relationship“ [dosl. Je to zdravý vztah], „It's a sick relationship“ [dosl. Je to nemocný vztah], „Their relationship is reviving“ [dosl. Jejich vztah ožívá.]), se pasivita zdraví v naší kultuře přenáší na lásku. Při zaměření na různé aspekty činnosti (např. DÍLO, TVORBU, SLEDOVÁNÍ CÍLŮ, BUDOVNÍ/VÝSTAVBU, POMOC atd.) metafora poskytuje organizaci důležitých zkušeností s láskou, ke kterým náš konvenční pojmový systém přístup neumožňuje.

Za druhé, nejenže z metafory vyplývají jako důsledek jiné pojmy, jako např. DÍLO nebo SLEDOVÁNÍ SPOLEČNÝCH CÍLŮ, nýbrž z ní plynou jako důsledek i velmi specifické aspekty těchto pojmů. Není to například jakékoli dílo vůbec, jako například práce na automatické lince při sestavování automobilu. Je to dílo, které vyžaduje onu speciální rovnováhu

mezi kontrolou a spontánností, která je vlastní umělecké tvorbě, protože cíl, který se sleduje, není prostě jakýkoli druh cíle, nýbrž společný cíl estetický. A ačkoli metafora může potlačit aspekty vymykání se z kontroly známé z metafory LÁSKA JE ŠILENSTVÍ, zvýrazňuje jiný aspekt, totiž onen smysl pro téměř démonickou posedlost, která v naší kultuře dřímá za spojením mezi uměleckým géniem a šílenstvím.

Za třetí, protože metafora zvýrazňuje důležité zkušenosti s láskou a činí je koherentními, přičemž na druhé straně zamaskovává jiné zkušenosti s láskou, metafora dodává lásce nový význam. Jestliže ony věci, které z metafory vyplývají, jsou pro nás těmi nejdůležitějšími aspekty naší zkušenosti s láskou, může pak metafora získat status pravdy; pro mnohé lidi láska skutečně je uměleckým dílem vzniklým na základě spolupráce. A protože tomu tak je, metafora může mít účinek zpětné vazby tím, že vede naše budoucí činnosti v souladu s touto metaforou.

Za čtvrté, metafory mohou být tedy náležité a případné, neboť vyslovují souhlas s jistými činnostmi, ospravedlňují vyvozené závěry a pomáhají nám vytyčit si cíle. Jisté činnosti, závěry a cíle jsou diktovány metaforou LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE, avšak nikoli metaforou LÁSKA JE ŠILENSTVÍ. Pokud je láska šílenstvím, nesoustřeďuji se na to, co mám dělat, abych si ji udržel. Je-li však dílem, pak vyžaduje činnost, a je-li dílem uměleckým, vyžaduje velmi speciální *druh* činnosti, a je-li závislá na spolupráci, je vymezená a specifikovaná ještě více.

Za páté, význam, který pro mne bude metafora mít, bude zčásti determinován kulturně a zčásti bude vázán na mou minulou zkušenost. Kulturní rozdíly mohou být neobyčejně velké, protože každý z pojmů v rámci dané metafory — UMĚNÍ, DÍLO, SPOLUPRÁCE A LÁSKA — může nabývat nejrozličnějších hodnot od jedné kultury ke druhé. Bude tedy metafora LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE znamenat značně odlišné věci pro evropského romantika 19. století a pro Eskymáka, který ve stejné době žije v Grónsku. Budou zde i rozdíly v rámci jedné kultury, které budou založeny na tom, jak se jednotliví lidé liší ve svých názorech na umělecké dílo. LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ

NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE bude znamenat něco velice odlišného pro čtrnáctiletého hochu a dívku při první schůzce a pro dvojici dospělých výtvarných umělců.

Jakožto příklad, jak zásadně může význam metafory kolísat v rámci jedné kultury, uvedeme několik důsledků vyplývajících z metafory pro člověka, jehož pohled na umění se značně liší od pojetí našeho. Někdo, kdo hodnotí umělecké dílo nikoli pro ně samé, nýbrž pouze jako předmět k ukazování, a někdo, kdo se domnívá, že umění vytváří pouze iluzi, a nikoli realitu, by mohl následující soudy chápat jako důsledky vyvozené z naší metafory:

Láska je předmět, který se má vystavovat na odív.

Láska existuje proto, aby byla posuzována a obdivována druhými.

Láska vytváří iluzi.

Láska vyžaduje ukrývání pravdy.

Protože názor na umění je u takového člověka odlišný, i metafora bude mít pro něho odlišný význam. Je-li jeho zkušenost s láskou do značné míry podobná naší, pak tato metafora nebude prostě případná. Ve skutečnosti bude přímo velmi nevhodná. Z toho plyne, že tatáž metafora, která dodává našim zkušenostem nového významu, jeho zkušenostem nového významu nepřidá.

Jiný příklad, jak nám může metafora vytvořit nový význam, vznikl pouhou náhodou. Jeden iránský student se brzy po svém příchodu do Berkeley zapsal u jednoho z nás do semináře o metafoře. Mezi jinými věcmi, jimiž byl v Berkeley okouzlen, byl i jistý výraz, který kolem sebe stále slyšel a který chápal jako dokonale rozumnou metaforu. Tímto výrazem bylo „the solution of my problems“ [řešení mých problémů]²⁾ — což si představoval jako veliké množství tektutiny, která bublá a z níž se kouří, a která obsahuje

2) Chemická metafora je zde umožněna víceznačností anglického slovesa *to solve* a s ním formálně i významově spjatého podstatného jména *solution*, jakož i jejich odvození. Sloveso *to solve* má jednak význam „rozluštit“, „vyřešit“, „vypočítat“, „zaplatit“, ale také „rozpustit (se)“, „udělat roztok“; podstatné jméno *solution* podobně znamená jednak „rozluštění“, „řešení“, „výsledek“, ale také „rozpuštění“, „roztok“. Odvozené sloveso *to dissolve* pak znamená „rozpustit (se)“, „rozplynout se“ i „rozluštit“ a substantivum *dissolution* „rozpuštění“, „roztok“, „zrušení“, „likvidace“. (Pozn. překl.)

všechny naše problémy, ať už „rozpuštěné“ / vyřešené [dissolved], nebo v podobě sraženin, tedy „vysrážené“ [in the form of precipitates], s katalyzátory, které některé problémy (prozatímně) neustále „rozpuštějí“ / řeší [dissolve] a u jiných způsobují jejich srážení [precipitating out]. Byl pak velice rozčarován, když zjistil, že lidé z Berkeley na takovou chemickou metaforu nikdy ani nepomysleli. A měl na to plné právo, neboť tato chemická metafora je jednak krásná a jednak poskytuje hluboký vhled do věci. Poskytuje pohled na problémy jako na věci, které nikdy úplně nezmizí a nemohou být „rozpuštěny“ / vyřešeny [solved] jednou provždy. Všechny naše problémy jsou vždycky přítomné, mohou být pouze „rozpuštěny“ / vyřešeny [dissolved] a být v roztoku [in solution], nebo být v pevné podobě. V nejlepším případě můžeme doufat, že najdeme katalyzátor, který umožní, aby se jeden problém „rozpustil“ / vyřešil [dissolved], aniž by se přitom jiný „vysrážel“ [precipitate out]. A jelikož nemáme absolutní kontrolu nad tím, co se do „roztoku“ / řešení [solution] dostane, vidíme, jak se v něm neustále „srážejí“ [precipitate] staré i nové problémy a jak se v něm „rozpuštějí“ / řeší [dissolve] současné problémy, a to částečně díky našemu úsilí, a zčásti navzdory všemu, ať děláme, co děláme.

CHEMICKÁ metafora nám poskytuje nový pohled na lidské problémy. Je přiměřená vzhledem ke zkušenosti zjišťující, že problémy, o nichž jsme se domnívali, že jsou „rozpuštěny“ / vyřešeny [solved], objevují se znovu a znovu. CHEMICKÁ metafora říká, že problémy nejsou takovým druhem věci, které by bylo možno zlikvidovat navždy. Pracovat s nimi jako s věcmi, které se dají „rozpustit“ / vyřešit [can be solved] jednou provždy, nemá žádný smysl. Žít podle CHEMICKÉ metafory by znamenalo přijmout jako fakt, že žádný problém nikdy nezmizí navždycky. Místo toho, abychom se zaměřovali na definitivní „rozpuštění“ / vyřešení [solving] problémů jednou provždy, napřeli bychom svou energii na objevení takových katalyzátorů, které by „rozpustily“ / vyřešily [dissolve] naše nejpalčivější problémy na co nejdříve dobu, aniž by přitom „vysrážely“ [precipitate] nějaké problémy horší. Znovuobjevení jistého problému se

chápe spíše jako přirozený jev než jako náš neúspěch při hledání „správného způsobu, jak to „rozpustit“ / vyřešit [solve]“.

Žít podle CHEMICKÉ metafory by znamenalo, že by naše problémy byly pro nás jiným druhem reality. Dočasné „rozpuštění“ / řešení [solution] by bylo spíše úspěchem než neúspěchem. Problémy by byly spíše součástí přirozeného řádu věcí než porušením pořádku, které je třeba „vyléčit“. Kdybychom žili podle CHEMICKÉ metafory, byl by způsob, jak bychom chápali náš běžný každodenní život, a způsob, jak bychom v něm jednali, značně odlišný.

Považujeme to za jasný případ síly metafory spíše skutečnost vytvářet než nám pouze ukazovat cestu, jak konceptualizovat skutečnost, která existuje už předem. To by vlastně nemělo být ani nic zvláštního. Jak jsme už viděli u případu metafory SPOR JE VÁLKA, existují přirozené druhy činnosti (např. hádka), které samy mají metaforickou povahu. A CHEMICKÁ metafora právě prozrazuje, že náš běžný způsob zacházení s problémy je jiným druhem metaforické činnosti. Většina z nás nyní zachází s problémy způsobem, který bychom mohli označit za metaforu HÁDANKA, přičemž jsou problémy HÁDANKAMI, u nichž je typické jedno správné řešení, které když vyřešíme, vyřešíme je navždy. Metafora PROBLÉMY JSOU HÁDANKY charakterizuje naši současnou skutečnost. Přesun k CHEMICKÉ metafoře by charakterizoval novou skutečnost.

V žádném případě však není nijak snadné změnit metafory, které jsou součástí našeho života. Něco jiného je být si vědom možností, které spočívají v CHEMICKÉ metafoře, a něco docela jiného a daleko těžšího je podle ní žít. Každý z nás, ať vědomě či nevědomky, narazil na stovky a stovky problémů; jsme neustále v procesu řešení mnoha z nich — a to s pomocí metafory HÁDANKA. Naše neuvědomělá každodenní činnost je do tak značné míry strukturována metaforou HÁDANKA, že bychom možná ani nedovedli jen tak snadno a rychle přejít na metaforu CHEMICKOU na základě uvědomělého rozhodnutí.

Mnohé naše činnosti (spory, řešení problémů, hospodaření s časem atd.) jsou co do své povahy metaforické. Meta-

forické pojmy, jimiž jsou tyto činnosti charakterizovány, strukturují naši současnou skutečnost. Nové metafory mají silu vytvářet novou skutečnost. Začátek může nastat tehdy, jakmile začneme svou zkušenost chápat na základě jisté metafory, a stane se to hlubší skutečností, jakmile v jejím rámci začneme jednat. Pokud nová metafora vstoupí do pojmového systému, na němž spočívají naše činnosti, změni tento pojmový systém a vjemy i činnosti, jimž tento systém poskytuje východisko. Mnoho kulturních změn vzniká díky zavedení nových metaforických pojmů a v důsledku ztráty metafor starých. Tak například amerikanizace kultur na celém světě je zčásti důsledkem zavedení metafory ČAS JSOU PENÍZE do těchto kultur.

Názor, že metafory mohou vytvářet skutečnost, je v rozporu s většinou tradičních pojetí metafory. Důvodem je okolnost, že metafora byla tradičně považována spíše za věc pouhého jazyka než primárně za prostředek struktura-ce našeho pojmového systému a těch druhů běžných činností, které každodenně konáme. Vycházíme-li z předpokladu, že slova sama skutečnost nemění, je ovšem rozumné. Avšak změny v našem pojmovém systému opravdu proměňují to, co je pro nás reálné, a ovlivňují způsob, jak vnímáme svět a jak na základě těchto vjemů jednáme.

Myšlenka, že metafora je pouze věcí jazyka a že může v nejlepším případě jenom popisovat skutečnost, pramení z názoru, že to, co je skutečné, je zcela mimo procesy, jimiž lidé pojmově zpracovávají svůj svět, a je na nich nezávislé — jako by zkoumání skutečnosti bylo jen a jen zkoumáním fyzického světa. Takový pohled na skutečnost — tzv. objektivní realitu — opomíjí lidský aspekt skutečnosti, zejména pak reálné vjemy, vytváření pojmů, motivace a činnosti, z nichž se skládá většina toho, co prožíváme. Avšak lidské aspekty skutečnosti jsou převážnou částí toho, co je pro nás závažné, a to se právě u různých kultur liší, jelikož různé kultury mají různé pojmové systémy. Kultury rovněž existují v různých fyzických prostředích, z nichž některá jsou navzájem naprosto odlišná — džungle, pouště, ostrovy, tundra, hory, velkoměsta atd. V každém případě zde máme jisté fyzické prostředí, s nímž jsme v interakci, a to více nebo

méně úspěšně. Pojmové systémy různých kultur zčásti závisejí na fyzických prostředích, v nichž se vyvinuly.

Každá kultura musí poskytovat víceméně úspěšný způsob, jak se vyrovnávat se svým prostředím, a to jak přizpůsobováním se k němu, tak jeho proměňováním. Nadto musí každá kultura vymezit jistou společenskou realitu, v jejímž rámci mají lidé jisté role, které jsou pro ně smysluplné a na jejichž základě jsou s to společensky fungovat. Nedivme se, že společenská realita vymezená kulturou vykonává vliv na její pojetí skutečnosti fyzické. Co je skutečné pro jistého jednotlivce jakožto příslušníka určité kultury, je produktem jak jeho společenské reality, tak i způsobu, jímž tato realita ztvárňuje jeho zkušenost se světem fyzickým. Jelikož je většina naší společenské reality chápána na základě metaforických termínů a jelikož je naše pojetí fyzického světa zčásti metaforické, metafora hraje velmi významnou úlohu při stanovení toho, co je pro nás skutečné.